

ÉRTEKEZÉSEK

A

TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

HATODIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PESTY FRIGYES

OSZTÁLYTITKÁR.

A M. T. AKADÉMIA
FÜZETKÖZLŐ HIVATALA

BUDAPEST, 1881.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

3 13602

TARTALOM.

- I. Szám. Magyarország és egyes törvényhatóságainak népesedési mozgalma. **K o n e k S á n d o r** tól.
- II. » Nagy férfiak szerepe a történelemben. (Székf. ért.) **Z s i l i n s z k y M i h á l y** tól.
- III. » **K a z i n c z y G á b o r** irodalmi hatásáról. Irodalom-történeti tanulmány. **J a k a b E l e k t**ől.
- IV. » Emlékbeszéd **U r h á z y G y ö r g y** felett. **S z i l á g y i S á n d o r** tól.
- V. » **P a l a c z k y F e r e n c z** emlékezete **Z s i l i n s z k y M i h á l y** tól.
- VI. » A nemzetgazdaságtan és módszere s a társadalmi tudományok terén való haladás nehézségei. **W e i s z B é l á t**ől.
- VII. » A magyar jogi műnyelv kérdéséhez. Jogirodalmi tanulmány, tekintettel jogi műnyelvünk jelenére, múltjára, mivoltára és gyökeres javítására. **B a k o s G á b o r** tól.
- VIII. » A fémvaluta kérdése a tudomány jelen állása szerint. Első rész: »Egyszerű vagy kettős valuta?» **K a u t z G y u l á t**ől.
- IX. » A magyar és osztrák államháztartás 1868—1877-ig. **L á n g L a j o s** tól.
- X. » Gróf **T e l e k i D o m o k o s** emlékezete. **D e á k F a r k a s** tól.
- XI. » Emlékezés **Z l i n s z k y I m r e** l. tagra. **T ó t h L ő r i n c z** től.
- XII. » A perdöntő eskü és az előzetes tanúbizonyítás a középkori magyar perjogban. (Székf. ért.) **H a j n i k I m r é** től.
-

A

NEMZETGAZDASÁGTAN

ÉS MÓDSZERE

S A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK TERÉN VALÓ KUTATÁS

NEHÉZSÉGEI.

DR^R WEISZ BÉLÁTÓL.

(Olvastatott a II. osztály ülésén 1880. febr. 9.)

BUDAPEST, 1880.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

A nemzetgazdaságtan és módszere¹⁾, s a társadalmi tudományok terén való kutatás nehézségei.

Minden tudomány, tárgyhöz képest, saját módszert választ, azaz saját útját és jellemző módját az elemei vizsgálatában használt logikai eljárásnak. Bár évezredek óta keresi az emberiség az igazságot, mégis csak az újabb időben jött rá az igazságok alapigazságára, arra tudniillik, hogy mindenk előtt a tudomány helyes módszere keresendő. És valamint a természettudomány mai nap az érzéki benyomások igazi törvényét keresi, úgy keresik a társadalmi tudományok is a tárgyuk és annak természete által követelt szellemi eljárást.

A nemzetgazdaságtan sem maradt távol e mozgalomtól; ez is részt vesz azon küzdelemben, mely e kérdés körül kifejlődött. E tudománynak, mely először Skótságban lépett föl, első módszere a speculativ, vagy, a mint különösen nevezni szokták, a deductiv módszer. A tudomány, néhány a tapasztalattól és az ethikától kölcsönzött elvre alapítva, különben logikai okoskodásokból állott mindaddig, míg Smith belőle egy önálló tudományt alkotott. Azonban ő is, ki könyvében különben a statisztikai, történeti és tapasztalati adatokat nagyban értékesíti, mégis egész gondolkodása módjában inkább a deductiv módszert követi. A deductió igazolására előtte kétségkívül az akkori francia iskola természetbölcséleti iránya szolgált, melyből azután a *természeti érték*, *természeti ár*, *természeti munkabér* stb. fogalmához jutott. A rohamos lendület is, mely azt a kort a természet, az abszolút szabadság s az állami tevékenység negatiója felé vezette, nem engedé, hogy az inductió csirája, mely Smith módszerében mutatkozott, erőteljesen fejlődjék.

¹⁾ Az e kérdésre vonatkozó irodalmat lásd: Weisz, A nemzetgazdaságtani eszmék újabb fejlődése. Budapest, 1874. Athenäum.

Smith munkája a continensen alapos és terjedelmes tanulmányokra ada alkalmat és e tanulmányok a folyó század első tizedeiben majdnem teljesen absorbeálták tudományunk körét. A Smith-féle rendszer csallhatatlansága szinte megtámadás nélkül állott fenn mindaddig, míg egy Sismondi és egy List történeti tanulmányokon alapuló érveikkel az ellen először fellépnek. Azon nagy vívmányok következtében, melyeket különösen a jogtudomány, de általában a tudományok e század elején tőnek, a gazdasági jelenségekre is mindinkább alkalmazzák az úgynevezett történeti módszert, melynek különösen Németország Roscher vezetése alatt hódol. Roscher kitűzte a historismus zászlaját a gazdasági tudomány terén is. Utalt ama gazdag anyagra, melyet a nemzetgazdaságtan a történetben talál és a mely, eltekintve ama számos verőfénytől, melyet a gazdasági élet jelenségeire vetett, különösen a relativismus fontos eszméjére vezetett, melyet Arnold »Recht und Wirtschaft« című munkájában így fejez ki: »tudományunkban minden relativ, és csak a relativ absolut.« Ez irány által az inductiv módszer egyik neme mindinkább elterjedt és tényleg amaz eredményt idézé elő, hogy az új módszer alapján gazdasági nézeteink változtak és mindinkább tágult az ür, mely az újabb kor gazdaságtanát a Smith-féle fölfogástól eltereli.

A történeti kutatások megkönnyítették ama módszer elfogadását, melyet különösen a természettudományokban e módszer segítségével elért haladás ajánlott, és a mely általános inductiv módszernek neveztetik. Ez alatt, röviden mondva, nem ama kísérletek értendők, melyek a gazdasági és természeti jelenségek közti analogiát keresik és csak azon értékkel bírnak, hogy az egész társadalmi kosmos fölismerésére magasabb szempontokat nyújtanak, a mennyiben általában a tudományosság határai közt maradnak.

Az inductiv módszer a nemzetgazdaságtanban is azt az eljárást jelenti, mely az egyesből, a positive adottból, az észlelethől, tapasztalatból, tényből indul ki, és az ezekben észlelt általános jellegek alapján ama magasabb igazságokat deríti ki, melyekhez általában a tudomány segítségével eljuthatni. E módszer tehát első sorban lemond minden be nem bizonyított transcendentalis, vagy metaphysikai elvről, egy szóval,

minden subjectiv vélelemről s egyedül a külső valóságot tekinti első alapkőnek a tudomány épületében. Helyesen felfogva, e módszer szűkebb a deductiv módszernél, mely csak külső tényeket ismer; de szélesebb az ultra positiv módszernél, mely szolgailag ragaszkodik a puszta tényekhez. Utal mindenekelőtt a jelenségek tág mezejére, melyek a társadalmi élet minden pontján kifejlődnek; azzal kezdi, a mi közvetlenül megfigyelés tárgya lehet, hogy azután az eszmék magasabb alakjaihoz emelkedjék. A jelenségek vulgári alakjából kiveszi azt, a mi bennök lényeges, genetikus, s így megfelel a természetes, az alsóbbtól a felsőbbre, a tárgytól a fogalomra vivő fokozatnak. E módszer, mint ilyen, már régebben alkalmaztatik a természettudományokban. Miért nem a nemzetgazdaságtanban is? Ezt különösen Mill fejti ki, kinek érvelése összefoglalja mindazt, mi az inductiv módszernek a társadalmi tudományokban való alkalmazása ellen felhozott, és így leghelyesebben vélnünk cselekedni, midőn Mill eszmemenetét vizsgáljuk és megjegyzéseinkkel kísérjük.

Mill a deductiv módszerről következő dolgozataiban behatóan értekezik: »Definition and method of Political Economy« (»Essays on some unsettled questions«) valamint »Logikája« utolsó könyvében.

»A nemzetgazdaságtanról adott definiciónkban azt lényegileg abstract tudománynak neveztük, módszerét pedig aprioristicusnak. Ez kétségtelen jellege, a mint ezt legkitünőbb tanítói értették és gondolták. E tudomány következtet, és pedig a min nem is kételkedünk, szükségkép föltevésekből és nem tényekből következtet. Oly hypothesiseken épül, melyek teljesen azonosak azokkal, melyek mint definiciók más abstract tudományok alapját képezik. A geometria oly vonal definiíóját tételezi föl, melynek csak hossza van, de szélessége nincs. Hasonlóképen a nemzetgazdaságtan az ember fogalmának önkényes definiíójából indul ki, mely szerint az ember oly lény, mely mindig azt teszi, a mi által a szükségletek legnagyobb számát a fizikai megerőltetés és munka legkisebb mennyiségével éri el, a mennyiben ez általában a tudományok mostani állapota szerint lehetséges. — Tehát a nemzetgazdaságtan következtetései is, mint a geometriái — a szokásos szólásmó-

szerint — csak in abstracto igazak, azaz igazak csak bizonyos föltételek alatt, a midőn csak általános okok, melyek t. i. a tekintetbe vett esetek egész osztályával közösek, vétetnek tekintetbe. De még tovább is megyünk azon állítással, hogy az aprioristikus módszer a társadalmi tudományokban a bölcséleti kutatás jogos alakja, mert azt állítjuk, hogy ez az egyetlen módszer. — Hiában remélik, hogy a nemzetgazdaságtanban, vagy a társadalmi tudományok más terén is, az igazság oly konkrét tények vizsgálása által található fel, melyek egész complex jelenségekkel vannak körülvéve, mint a melyekkel a természet őket összekapcsolta, és hogy az inductiv eljárás által a részletek összehasonlítása alapján lehetséges egy általános törvényt levezetni; nem marad tehát más módszer, mint az aprioristikus vagy az abstract speculatio.«

Mill tehát azt kívánja, hogy a gazdaságtan tárgyát elvontan, tekintet nélkül a valóságra, eszmében vizsgáljuk. Valamint a mértan, úgy ez is mindentől tekintsen el, és a gazdaságot — valamint amaz a vonalat — oly nagyságnak tekintse, melynek csak *egy* kiterjedése, egy tartalma van és pedig ama törekvés, hogy a legnagyobb előnyöket a legkisebb hátránnyal érjük el, oly elv, melyet, mellesleg megjegyezve, először Senior (Angliában), Hermann (Németországban) mondott ki, és melyet különösen *Schäffle* bőven kifejtett. Ez elvből kellene tehát a gazdaságtannak kiindulnia és a syllogismus szövöszékén emez elv következményeit levezetni. Ezt azért tartja szükségesnek, mivel az emberek gazdasági tevékenységökben ezer meg ezer befolyás alatt állanak, melyekből csak a legkisebb rész észlelhető, tehát csak a legkisebb rész ismerhető fel inductiv úton. Ezt azonban kikerüljük, ha a gazdaságtan egy bizonyos legfőbb alapelvől indul ki, és figyelmét ez elv következményeire szorítja. Ha eme fictiót elfogadjuk, akkor Mill szerint biztosabb alapon állanánk, mint ha a valóságot fogadnók el alapul. Ő lehetetlennek tartja, hogy az a számos elem, mely a társadalmi életben működik, számba vétessék. Ehhez járul még a következő. Az inductiv módszer leghatályosabb eszköze a természet-tudományban: a kísérlet. Ez a társadalmi tudományokban nem alkalmazható. Hasonlóképen nem rendelkeznek a társadalmi tudományok oly számos észlelet fölött, mint a botanika, zoolo-

gia, stb. Mill nem lát semmi lehetőséget arra nézve, hogy ez akadályok, t. i. a működő okok complexitása, a kísérlet hiánya és az észleletek kis száma, melyek az inductiv módszernek a gazdaságban való alkalmazását gátolják, eltávolíttassanak, és azért az csak elvont tudomány lehet, mely egy legfőbb tan-tételből deductiók által jut bizonyos abstract igazságokra. Ez elvont tételek más, a gazdasági organismusban szintén működő elvekből levont deductiók által egészítettessenek ki módosíttassanak, és mindamaz elveknek szigorú tekintetbe vé-tele által a valóságban érvényesülő elvekhez közelebb hozassa-nak. Alább látni fogjuk, miszerint már a többi elveknek ezen tekintetbe vétele veszélyesen megingatja a deductiv módszer értékét.

Mindenekelőtt Mill alapnézete ellen kell fordulnunk. Valamely tudomány helyes módszere kérdését nem szabad ösz-szezevartni vagy fölcserélni azzal, hogy melyik a lehető közt a legkönnyebb, a legkényelmesebb. Az első kérdés az, mely mód-szer vezet bennünket a tárgy helyes fölismerésére? Ha Mill a természettudományokat az inductiv módszerre utalja, s pedig abban a meggyőződésben, hogy e tudományok csak a tények alap-ján épülhetnek fel, ez esetben fennebbi nézete meg nem állha t mivel a társadalmi tudományok alapja sem lehet más, mint a tény, amaz utilitási elv pedig, mely a deductiv módszer mellett szól, nem sokat nyom. Ha ily igazságokat leginkább csak té-nyekből lehet nyerni, akkor a nemzetgazdaságtannak is be kell lépni az élet laboratoriumába, és figyelnie, észlelnie, tényeket gyűjtenie, és azokat lehetőleg verificálnia. Ha a nemzetgazda-ságtan complicáltabb jelenségeket tárgyal — a mi szintén nem áll oly általánosan, mint hiszik, de másrészt a megfigyelések köre szűkebb és könnyebben áttekinthető. Mill elismeri, hogy a deductió gyakran kényszerül fictiókhoz fordulni, és azt ki-vánja, hogy azokat lassanként kiküszöböljük. Miután ez csak inductió alapján történhetik, ez állítás nem egyéb, mint az in-ductiv módszernek in integrum restitutiója. De soha se feled-jük, hogy minden deductió általánosított inductión alapúl, a mi különösen a nemzetgazdaságtanban azt a hibát szülte, hogy — a mint Mill maga megjegyzi — az angol nemzetgazdák az emberi természetnek oly empiristikus törvényeit fogadták el

hallgatagul, a melyek csak Nagybritanniáról és Éjszakamerikáról érvényesek, és hogy minél előbbre halad az ethnologia tudománya, annál kevesebb lesz valószínűleg ama tételek száma, melyek, mint az emberi természet általános törvényei, elég biztosaknak fognak tekintetni, hogy rájuk tovább építsünk. Tagadhatatlan továbbá, hogy a deductió soha sem fog túlemelkedni az adott positiv viszonyokon. Még a legnagyobb bölcse-lők közt is alig találunk néhányat, kik társadalmi és politikai eszméinket tényleg újakkal gazdagították volna; a mit tettek a legtöbb esetben, csak abból állott, hogy a jelen vagy a múlt története által nyújtott tényekből általános igazságokat vezettek le. Ezt mondhatjuk *Machiavelli*-ről, *Spinozá*-ról, *Kant*-ról és *Hegel*-ről, kik társadalmi, politikai és jogi bölcse-lkedéseikben a concretet nem kerülték, mint ezt Mill kívánja, hanem azt abszoluttá, általánossá tették.

Mill túlságos befolyást enged a czélszerűségi oknak, a mely természetesen oda is vezette, hogy a deductiv módszernek a skót gondolkozók által alkalmazását mindenben helyeselte. Oly korban, midőn a nemzetgazdaságtan segédtudományai még fejletlenek valának, midőn sem a gazdaságtörténet, sem a statisztika még nem nyújtották gazdag kincseiket, az inductiv módszer természetesen nem igen volt alkalmazható. De ez körunkban megváltozott, és a legkülönbözőbb tudományok által szolgáltatott bő tények alapján egészen új társadalmi elméle-tek keletkeztek, melyek a régi tanépület majdnem minden kö-vét kiszorítják helyökből. E szellemi állapotnak csak az inductiv módszer felel meg, és csak az angol conservatismus hatásának tulajdonítandó, ha a deductiv módszer még ma is előtérben áll, a mely pedig a tudománynak csak kivételes kor-szakaiiban alkalmazható sikerrel. Hiszen a természettudomá-nyak is volt oly kora, midőn a deductióra volt utalva, midőn a vallás a szabad, objectiv kutatást tiltotta, midőn a technika még nem támogatta, és sok más körülménynél fogva az induc-tiv módszer alkalmazása lehetetlen volt.

Sőt még ha oly részei volnának is a nemzetgazdaságtan-nak, melyek deductiv módon ép oly jól vagy még jobban mi-velhetők, még az sem bizonyítana semmit az inductió ellen. A természettudományban is vannak oly jelenség-körök, melyeknek

a kutató az inductióra nem támaszkodhatik, mivel az észlelések vagy csak nagyon ritkán tehetők meg, vagy egészen ki van zárva a kísérlet. Amaz áll a csillagászatról és földtanról, emez a boncztanról és az orvosi tudományok egy nagy részéről. Különben is kétségtelen, hogy a természettudomány is igen sokat köszön a deductiónak, a nélkül, hogy azért az inductió ellen kifogást tenni lehetne. Bizonyítják ezt a következő szavak: (Mohr, Allgemeine Theorie der Bewegung und Kraft. Braunschweig: Vieweg).

Die Thatsache ist der Baustein, aus welchem der Naturforscher sein Gebäude auführt. Die Thatsache hat aber immer nur einen objectiven Werth und keinen geistigen, und derjenige, welcher den Zusammenhang vieler oder aller findet, ist der eigentliche Schöpfer der Lehre. Alle Thatsachen zusammen sind nur Bausteine und mag der einzelne Stein noch so schwierig zu bearbeiten sein, der Ziegelbrenner und Steinbauer tritt zurück gegen den Baumeister, welcher den Plan des Gebäudes entworfen hat. Vor Newton war eine Menge von Thatsachen bekannt, die mit der Gravitation im Zusammenhange standen, allein Newton schuf zuerst das ganze Gebäude der neuen Lehre durch einen einzigen Gedanken. Vor Lavoisier war die Gewichtszunahme verbrennender Metalle bekannt, vor ihm war der Sauerstoff entdeckt, allein Lavoisier wurde der Gründer der heutigen Chemie, weil er zuerst den Gedanken des chemischen Elementes aussprach und damit Klarheit in die Summe der Erscheinungen brachte. — Durch einen lichten Gedanken Liebig's, dass die Aschenbestandtheile zum Wachsen der Pflanzen unentbehrlich waren, entwickelte sich die ganze Agricultur-Chemie. — Der Gedanke, dass die Nerven zur Fortleitung der Schwingungen dienten, wurde die Grundlage der ganzen Nervenphysik und erklärte tausend Thatsachen von Nervenwirkungen.»

A természettudománynak is volt speculativ korszaka, midőn t. i. a teremtés legutolsó problémáit megoldani kívánták, és midőn, Comte szerint, még metafizikai korszakát élte. Ezen módszerről az újabb időkben lemondott ama tudatban, hogy a mindenség utolsó problémáit valószínűleg soha nem fogja megoldhatni. Míg azonban az ellenkezőt remélték, termé-

szetesen nem használták az inductiót, mint a mely a jelenségeken túl nem emel; a mely a szerényen, de biztosan és öntudatosan működő tudomány eszköze; s a mely nagyszerű eredményeivel beigazolta Goethe ezen szavait: »In der Beschränkung zeigt sich erst der Meister.«

A természettudomány példáját követheti már a nemzetgazdaságtan is. Emez is túlságosan foglalkozott magas problémákkal, mielőtt a gazdaság sejtjeinek, — hogy úgy mondjuk a gazdaság protoplasmájának — elméletét kiderítette volna. Túlságosan mozgott a politika és a kosmopolitika magas spháráiban, túlságos buzgalommal nyúlt a világboldogítás koszorúja után, holott feladata mindenekelőtt abból áll, hogy a mindennap nyilvánuló erőket és előidéztők jelenségeket tanulmányozza; már csak azért is, mivel ezeket majdnem mindig, de mindenesetre igen gyakran vizsgálhatjuk, és így természetökről sokkal biztosabb tudomást szerezhethünk. Itt az inductiónak tág tér nyílik, itt az új jelenségeket, új irányzatokat, új okozati összefüggést észlelhetni, itt vethetni meg alapját a biztos tudásnak.

Mill ama megjegyzésére, hogy a rendelkezésre álló észleleti anyag igen csekély, azt válaszoljuk, hogy csak a tárgy választásától függ, hogy mily számú észleletek fölött rendelkezhetünk. Igaz, hogy világ gazdaságokat nem igen észlelhetünk; de már a magángazdaság kis sejtjében is meglegjük a nagy gazdasági testnek majdnem minden szervét. És ha segítségünkre hívjuk a történetet és az általa fölhalmozott tényeket értékesítjük — mint azt a történeti iskola nagy sikerrel meg is tette — akkor azt látjuk, hogy az inductív módszer a társadalmi tudományokban is elég tért talál. Sőt a múlt időket úgy tekinthetjük, mint egy nagy laboratoriumot, melyben elég oly kísérlet van, a melyekből a nemzetgazdaságtan tanulhat, habár a kísérletek keresztülvitele nem a tudomány céljából és nem annak szigorú módszere szerint történt.

Sokkal fontosabbnak látszik azon ellenvetés, hogy lehetetlen a társadalmi jelenségek nagy complexitása mellett az ok és okozat közti összefüggést észrevenni. Ezer tényező találkozik a gyakorlati életben, melyek egymást erősítik, gyengítik, megsemmisítik, sőt némelyek egészen észrevétlenül működ-

nek a kedély camera obscurájában. Mikép volna tehát lehetséges ily nehezítő körülmények közt az okozati összefüggést világosan és biztosan kimutatni, s azt állítani, hogy bizonyos oknak mindig milyen hatása lesz, és általában az okozati összefüggéseket mindenkor kideríteni? Erre természetesen az inductív módszer sem képes. Azonban talán nem fogunk ellentmondásra akadni, ha azt mondjuk, hogy nem is szükséges a jelenségek emez anatómiáját túlságig vinni, és hogy a társadalmi tudományokban megelégedhetünk azzal, ha annyira juthatunk magyarázatainkkal, hogy a gyakorlatilag észrevehető, döntő befolyásokat kimutathatjuk. Ha nem szerezhetjük meg az egész igazságot, még azért nem fogunk lemondani arról, a mi általában lehetséges. Mi legalább nem osztjuk eme tudományos pessimismust, és ama módszerrel tartunk, mely ha nem is nyújt mindent, de a lehetőleg legtöbbet, — és ez az inductív módszer. Különben bizonyos, hogy gyakorlati szempontból nem is kívántatik meg, miszerint az okok és okozatok összesége ismeretes legyen. Hacsak a társadalmi és gazdasági tényezők legfontosabb mozzanatait ismerjük is, a gyakorlati élet szempontjából többnyire beérhetjük velök. Hiszen látjuk »si parva licet componere magnis«, hogy a gyakorlati ész mindig a tényekből indul ki, és a legtöbb esetben — megelégedhetik a főbb tényezők számbavételével. Minden kereskedő, minden gazda, s mindazok, kiknek tevékenysége kiválóan gazdasági, számíthatják és latolgatják a pozitív és előttök ismeretes tényeket, és daczára a viszonyok nagy complexitásának, cselekvényeik helyes irányát többnyire megtalálják. Mindnyájan tudják a legfontosabb és irányadó elemeket a »gazdaság« nevét viselő nagy szorzatban feloldani és némi correcturák után a kisebb, a jelentéktelenebb tényezők hatását számba venni. Némikép hasonló ehhez amaz eredmény, melylyel sok esetben a gazdasági események tudományos feltalálásánál is meg kell elégednünk.

Az inductív módszer alkalmazásának visszautasítása ellenkeznék továbbá mindennapi cselekvésünkkel. Ha igaz volna, hogy inductió által helyes következtetésekre nem juthatunk, mivel a társadalmi jelenségek nagyon complicáltak, és így a működő erők fel nem ismerhetők, akkor a legnagyobb

kulturai törekvéseinkről is le kellene mondanunk, mert ez esetben a történetből merített igazságok prekár értékűeknek mutatkoznának, és bizonyos tünemények jó vagy rossz hatásának a történet fonalán való tanulmányozása hiú törekvés lenne. Ezen állítással egy pszichologiai örvény előtt állunk és elvégre oda jutunk, hogy összes törekvéseinkben a fatalismust szentesítjük.

Hogy azonban ez nem így áll, hogy ellenkezőleg a társadalmi tényezők hatásának tanulmányozása a kultúra haladásával mindig könnyebb, sőt oda vezet, hogy a történetnek néhány főbb elvek alapján való tudományos construálása bizonyos mértékben lehetségessé válik, azt *Mill* többször említett logikájában maga elismeri. Szerinte ugyanis a társadalom állapotja a lefolyt múlt által mindinkább megkötetik olyképen, hogy az új erők befolyása mindinkább csökken. Minél régibb a társadalom, annál inkább megkötetik állapotja a múlt által, annál könnyebb tehát az új befolyások mérlegelése. De a mi így az egész társadalomról áll, az áll egyúttal a gazdaságról is, mivel benne a nemzedékek egyetemlegessége talán a legghatalmasabb.

Ez röviden az inductió jelentősége a nemzetgazdaságtanban. A deductio alkalmazhatósága csekélyebb, bár megfelelt különösen a tudomány régibb állapotjának és kivételesen egyes lángeszű embereknek most is mutathatja az irányt, melyet máskülönben az emberi ész évszázadokon át hiába keres. Alkalmazása inkább kivételes, nem oly általános mint az inductioé. Ezért általánosan alkalmazva csak veszélyt hoz. Ha példákat keresnénk, úgy a nemzetgazdaságtanban is eleget találunk. Mennyi sok haszontalan szőrszálhasogatással foglalkoztak addig, míg a deductiv módszer általánosan dívott! Az inductiv módszer ellenkezőleg gyakran csak igen csekély, de mindig hasznavehető anyagot fog szolgáltatni. De szerepe ennél még sokkal jelentékenyebb. Az inductiv módszer a nemzetgazdasági jelenségeket egészen új oldalról fogja nekünk bemutatni, új kérdésekre fog figyelmeztetni, új területeket fog előttünk megnyitni, új relatiókat fog földeríteni. A gazdasági élet jelenségeit helyesebben, igazabban, mélyebben fogjuk megismerni, mint ez a deductiv eljárás mellett volt lehetséges. De egyedül az inductiv módszer segít-

ségével lehet általában a gazdasági jelenségek nagyobb részéről positivebb ismereteket szerezni, míg a deductiv módszer néhány egyszerű általános elven túl nem igen juthatott. De még arra is, hogy ez általános igazságok nagyobb értékkel bírnak, a deductio az inductio által szolgáltatott anyagból induljon ki.

Az inductiv módszer a gyakorlati életben is hasznosabb lesz. Mindenekelőtt figyelmeztetni fog az élet és követelményei különféleségének helyes méltányolására, a népek és országok különböző műveltségi fokaira és természetes képességeire, tekintettel lesz a társadalom összetételére, és mindenekelőtt meg fog óvni amaz egyoldalú gazdasági chrematisticai felfogástól, mely felé az absolut deductiv theoriák befolyása által hajtottunk.

A fődolog természetesen az marad, hogy a legtöbb esetben csak az inductiv módszer vezethet helyes ismeretekre, míg a deductio legfeljebb az által szolgálhat a tudománynak, hogy az inductio által szolgáltatott igazságokat megragadja és elemeire felbontja.

Figyelmeztetni kell továbbá azon előnyre, mely a nemzetgazdaságtan és más tudományok közti összefüggés kiderítésében áll és a mely eddig kevés figyelemben részesült. Az inductio különösen a természeti, társadalmi és politikai tényezők fontosságára fog figyelmeztetni, megvilágítja ama befolyást, melyet a földrajzi fekvés, az éghajli viszonyok, a légtüneti jelenségek a gazdaságra gyakorolnak; megvilágítja a statisztikai és történeti kutatások fontosságát, a jogviszonyok, a magasabb vagy alacsonyabb erkölcsi qualificatio, az egyesek és népek ethológiájának befolyását. Figyelmeztetni fog az emberi fajok, az állatok, és növények eloszlásának jelentőségére, egy szóval gyarapítja a nemzetgazdaságtant az által, hogy megismerteti azon igazi törvényeket, melyek a gazdaság életében uralkodnak és lehetségessé teszi elemeinek teljes fölismerését. Ezt pedig tudományunk jelen stadiumában csak az inductio módszere képes tenni.

Miután Millről behatóan értekeztünk, a többi, ugyanazon irányt képviselő írókról rövidebben szólhatunk. — Ezek közül csak *Cairnes* érdemel még említést. Eszmemenete a következő:

Minden tudományban a módszer a tárgyak természetétől függ. A nemzetgazdaságtan tárgya a vagyonosság. Minden tüneménynek, mely a vagyonosságra vonatkozik, részint természeti, részint szellemi tényezők és törvények képezik alapját. E szerint a nemzetgazdaságtan sem a természettudományok, sem a szellemi tudományok körébe nem tartozik egészen, hanem, igen is, ez ismeretkörökből kölcsönzi rendszerének alapját. A mennyiben már ez alapelvek, az inductiv kutatás eredményét képezik, a nemzetgazdaságtan is inductiv, positiv alapon nyugszik. Mindamellettszere hypothetikai, mely a deductió alkalmazásán alapszik. Ez következik ama tünemények természetéből, melyek a gazdasági életben előfordulnak. E tünemények nagyon complex természetűek, mindig mint egész jelentkeznek, melyet nem lehet részeire és rész-okaira bontani és melyek kísérlet tárgyát nem képezhetik. Ha ez a nemzetgazdaságtannak némi tekintetben gyenge oldalát képezi, úgy másrészt ereje abban fekszik, hogy a vég-okokat, melyek a tüneményeket szülik, megismerjük. Míg a természettudós a physikai világ végcélját nem ismeri és így azt az általa felállított tételeknek próbakövéül sem használhatja, addig a nemzetgazda tudja, hogy minden gazdasági tevékenységnek végoka a jólétre való törekvésben fekszik, a minek ismerete pedig nagyon előmozdítja vizsgálatait. Míg a physikus kénytelen a tüneményekből azok okaira következtetni, addig a nemzetgazda következtethet az okokból a bekövetkezendő okozatokra; ezért a physikus ama célból állít fel hypothesiseket, hogy a végokok ismeretlenségét pótolja; a nemzetgazda hypothesisai pedig arra szolgálnak, hogy a tényleg mutatkozó tünemények föltételeit formulázhassa. Ezért a nemzetgazda rajzai csak hypothetikailag igazak, nem positivek, és csak irányzatokat mutatnak. A nemzetgazdaságtan oly stádiumban van, melybe a természettudományok — legalább részben — későbbben fognak jutni, egyesek azonban már jutottak, a midőn tudniillik egy megállapított elv segítségével ez elv következményeit és eredményeit deductió által kiderítik; ily úton találta Newton a Galilei-féle dynamikus törvénynek a világegyetemre való alkalmazása által a nehézkedés törvényét, mely mintegy specialis esete amaz általános nehézkedési törvénynek. Ezen tágabb

értelemben használják is gyakran olyan emberek, mint Herschel, Whewell, Mill az *inductio* fogalmát, a midőn ugyanis az deductio nincsen kizárva, hanem az inductióban befoglaltatik, s a midőn tehát az inductiónak nem a deductio képezi ellentétét, hanem az intuitió. A természettudományban is a deductio csak előkészítő stadiuma az inductiónak. Ha tehát a nemzetgazdaságtanban a deductio szükséges, mivel a kísérletet nem lehet alkalmazni, és mivel a gazdaság utolsó principiumát ismerjük, akkor leketséges a gazdaságtanban a kísérletet pótolni egy oly eljárás által, melyet Cairnes »hypothetikai kísérletnek« nevez. Érti ez alatt a tetszés szerint csoportosított előfeltételekből való deductiv következtetést. Ily »hypothetikai kísérlet« p. szerinte azon kérdés vizsgálása: miképen változik a pénz értéke, ha annak mennyisége szaporodik vagy apad? Hasonló »szellemi kísérletek« útján jutott Ricardo a nemzeti jövedelem eloszlásáról felállított tanához. Ily szellemi kísérlet azonkívül a tényleges viszonyokkal való összehasonlítás alapján — különösen a statisztika segítségével — verificálható. Ezek szerint hiba a természettudományok és különösen a physika módszerét a nemzetgazdaságtanra alkalmazni, egy oly módszert, mely épen a physikai jelenségek sajátzerű természetében és a vizsgalódók azokhoz való viszonyában találja igazolását, oly módszert, mely a nemzetgazdaságtanban nem alkalmazható; ellenben visszavetni azt, melynek annyi rendkívüli előnye van, sőt a melyen a nemzetgazdaságtan ereje nyugszik. Épen a természettudományok példája mutatja a nemzetgazdának, hogy a forrást a deductio képezi, és hogy az észlelet és kísérlet eredményei a tételek verificatiójául szolgálnak. Ily módon és csakis ily módon használják a tapasztalatot ama természettudományok is, melyek a deductiv stadiumot már elérték és a melyek, problémáinak logikai jellegére nézve, a nemzetgazdaságtannal némi realis analogiát mutatnak.

Míg Mill és Cairnes, még a legújabb időben is, a deductiv módszer mellett harcoltak, addig a nemzetgazdaságtan vagy általában a sociologia módszerének egy kitűnő buvára támadt már a negyvenes években, és ez senki más mint *Comte Ágoston*, kinek épen tanokban és tettekben buzgó apostola volt John Stuart Mill. Comte is méltatja a sociologiai kutatások nehéz-

ségeit; Comte is elismeri a deductiv módszer előnyeit, de mélyebben fogván föl az egész kérdést, sokkal helyesebben jelöli ki az irányt, melyet a társadalmi tünetmények tanulmányozásánál követni kell. Halljuk röviden fejtegetéseit.

Comte az észleletből indul ki, mint a tudományos kutatás alapjából. Azonban szerinte a tudomány nem állapodik meg az észleletnél, hanem arra törekszik, hogy az észleletekből törvényeket vezessen le. Ez által a tudományos kutatás iránya aztán idővel megváltozik, mert minél több törvény jut tudomásunkra, annál könnyebb az abstract eljárást az experimentalis módszer helyébe tenni. Bár bizonyos hiú tudományos büszkeség az első módszert az empirismus vádjával illette, mely pedig sokkal inkább illenék a másikra, miután az okoskodás is ép oly hiányos lehet, mint azt az észleletről állítják, — eme különbség még sem zavarja semmikép sem az illető törvényeknek bizonyosságát, föltéven, hogy azok pontosan megállapítvák azon módszer szerint, mely a tárgy természetének legjobban megfelel.

Az összes tudományok mutatnak példát mind a két egymást kiegészítő módszerre; különben pedig tudva van, hogy a logikai tökély, melyet mindig szem előtt kell tartani, e szempontból abban áll, hogy *egyik módszer által megerősítjük azt, a mit a másik által találtunk*. Mindamellett bizonyosan minden tudomány foglal magában oly alapelveket is, melyek a tudományos kutatásnak csak egyik módja által találhatók fel: azért azonban ezek nem kevesebbé igazak, az esetben, ha minden föltételnek megfeleltek. A két tudományos módszer előnyei nagyon változnak a tudományos kutatás tárgyai szerint: a deductiv módszernek elsőbbséget kell adni a részletes kutatásoknál, ellenben az inductiót fentartani az általános alapelvekre nézve. Ha a másik módszerrel való visszaélés egyenesen azon veszélylyel fenyeget, hogy a tudomány az egymással össze nem függő törvények halmazává váljék, másrészt az is bizonyos, hogy az elsőnek túlságos alkalmazása okoskodásaink hasznosságát, világosságát és valóságát szükségkép veszélyezteti.

A mi a különböző tudományoknak e tekintetbeli különbségét illeti, az tulajdonképen sokkal kisebb mint azt közönségesen hiszik. Egyrészt igaz, a magasabb tudomá-

nyok tünetenyei fölötte nagy bonyolodottságuk miatt nagyobb nehézséget mutatnak a deductióval szemben és rationalis úton nem közelíthetők meg oly könnyen, mint az alsóbb rangu tudományok, a melyeknél a tárgy nagy egyszerűsége a positiv argumentáció alkalmazására önként látszik ajánlkozni. Bár a képzeletnek a különböző okoskodásoknál igen nagy jelentősége van, mégis mindig úgy találtuk, hogy az az észleletnek alá van rendelve, azaz arra szolgál, hogy az észlelt tények közti kapcsolatot létesítse vagy tökélyesbítse : azonban a kiindulás és a vezetés őt nem illeti. Még ha tényleg a priori okoskodunk, világos, hogy az általános vezérelveket az észlelet által nyertük, még pedig vagy az illető tudományban, vagy egy másikban, mert igazságuk és termékenységek egyedüli forrása — az észlelet. Amit különösen ki kell emelni, az a kutatási módszereknek — tekintettel ezen bonyolult tárgyra — szaporítása. Eltekintve a különböző, korábban fejlődött módszerektől, a társadalmi tudományok sajátos nehézségei egy új eljárás folytonos és túlnyomó alkalmazását teszik szükségessé, mely nélkül az összes előbbi segédeszközök felhalmozása majdnem mindig elégtelen és gyakran csak képzelt lenne. E nélkülözhetlen kiegészítése a positiv logikának a történeti módszer. — A sociológiában a tudományos eljárás a következő három módszert különbözteti meg: a tiszta észlelet módszerét, a tulajdonképeni kísérlet és végre az összehasonlító módszert. A mi a tiszta észleletet illeti, ennek nehézségeit, tekintettel a társadalmi jelenségekre, túlságosan nagyíták, a nélkül, hogy tekintetbe vették volna ama számos biztosítékot, melyekkel a hibákat távol tarthatjuk. Igaz, hogy a társadalmi jelenségek nagy complicációt mutatnak, de ha az ebből származó nehézségeket elismerjük is, másrészt amaz előnyt is el kell ismernünk, mely ebből származik és melynél fogva épen e complexitás alkalmat nyújt arra, hogy a tárggyal több oldalról megismerkedjünk és arra, hogy ahhoz többféle úton közeledhessünk. A második eszköze az inductiv módszernek egészen kizártnak látszik a társadalmi jelenségek köréből, bár ez még nem okozná, hogy inductiv tudomány ne lehessen az. De ha közelebbről tekintjük a dolgot, könnyű átlátni, hogy a tudomány nem nélkülözi teljesen ez eszközt sem, bár annak főnemét nem alkalmazza.

Meg kell tudniillik különböztetni a direct és az indirect kísérletet. A kísérlet bölcsészeti jellege ugyanis nem abban áll, hogy a tényezőket önkényünk szerint csoportosítjuk, a mi közönségesen annak jellegül szokott tekintetni. Akár szándékosan, akár nem szándékosan történt, az eset mindig kísérletnek tekintendő, valahányszor a tünemény lényeges változást szenved. Ily módon pedig a kísérlet a társadalmi tudományok terén is érvényesül.

Az újabb időkben különösen *Schäffle* foglalkozott e kérdéssel »a társadalmi test alkata és élete« című munkájában. Az eredmény, melyre jut, röviden a következő: Az inductiv módszer alapján szerzett következtetések értéke attól függ, vajjon a társadalmi tünemények egymásutáni következtetésében észlelt összefüggés állandó-e? Az inductio alapján tett minden következtetésnek föltétele az, hogy az összes közreműködő tényezők fölismertettek. E föltevés a sociológiában csak ritkán érvényesül. Igen gyakran a coefficientsek rejtőzködnek olyképen, hogy a felismerhető tényezők által előidézett hatás egy része ismeretlen coefficientsek hozzájárulása által megerősíttetik vagy gyengítetik. Továbbá, az inductio alapján szerzett ismerete az okozati összefüggésnek gyakorlati értékében szenved, s pedig az által, hogy a ható tényezők complexuma ritkán tér vissza ugyanily számban és ugyanazon intensitásban változatlanul. A társadalom a legváltozóbb test, és így különböző állapotok összehasonlítása igen nehezen sikerül.

Azonban mindezen nehézségek daczára, kijelenti *Schäffle*, hogy az inductiv eljárás még mindig több eredményt képes szolgáltatni, mint minden egyéb módszer. Még a deductio is, melynek pedig *Schäffle* elég jelentőséget tulajdonít, csak akkor nyújt nagyobb tudományos eredményt, ha a főmondat, melyből a syllogismus kiindul, elég széles alapú inductión nyugszik, és ez által a tényleges okozati viszonyoknak elég tekintélyes sorát képviseli. A jogos deductiv következtetés jellege nem egyéb, mint egy szűkebb inductio, viszonyítva egy általánosabb, bővebbhez.

Tekintve végre a társadalmi jelenségek sokoldalúságát és szövevényes természetét, a társadalmi tudományok sokféle módszerrel kénytelenek alkalmazni, ha tárgyükat teljességében fel

akarják ismerni, melyek közül, hogy melyiket kelljen egyes esetekben alkalmazni, csak alapos kutatás által állapítható meg.

Csodálatos, hogy daczára Comte kitünő fejtegetéseinek, Mill, Cairnes és mások is sokkal hiányosabb módon tárgyalták e kérdést. Ideje azonban átlátni, hogy a sociologiai tünemények tudománya, sőt talán semmiféle tudomány sem nélkülözheti egyetlen egy eszközét, vagy módját is az ész általi megismerésnek. Minden tudományban a kutatás az ismeretesből az ismeretlen felé halad; egyik esetben az ismeretes egy általános elv, és akkor a deductio útján haladhatunk előre; egy másikban egyes empirikus tények, és akkor az inductio segítségével keressük az általános törvényt. A mellett minden tudományos tétel ereje emelkedni fog amaz arányban, amint azt mindinkább verifikáljuk. A verificacionál pedig legczélszerűbb lesz, mint ezt Comte mondja, a deductio által nyert tételeket inductio által verificálni, az inductio által szerzeteket pedig deductio által. Végre soha sem szabad elfelejteni, hogy a választandó módszerre nézve a tudomány állapotja dönt. Vannak oly tudományos korszakok vagy a tudományoknak bizonyos oly stadiumai, a melyekben sikerrel csak az egyik vagy a másik módszert lehet használni, mivel a másik alkalmazására vagy nincsenek meg az előfeltételek, vagy egyikre nincs szükség stb.

Igy fogván fel a dolgot, a kérdés nehézségei eltűnnek, a mi úgy történik, hogy minden módszernek kijelöljük a maga helyét, s biztosítjuk a maga jelentőségét. Azonban valaminth minden lépés, melyet a tudományban előre teszünk: nemcsak megelégedéssel jár, mely az akadályok leküzdésének eredménye, hanem aggodalommal is, mivel új meg új nehézségek, új meg új feladatok mutatkoznak, úgy a módszer kérdése sincsen azért befejezve. Ama kérdés helyett, vajjon a deductio vagy inductio alkalmazandó-e, ama kérdések merülnek föl, hogy melyek az egyes módszerek nehézségei s veszélyei; miképen alkalmazandók az egyes módszerek és hol s milyen ovadékokkal; az exacticitas milyen mértékével bírnak az egyes módszerek által nyert tételek, és végre milyen bizonyítási eljárások

állanak az igazságok igazolása végett egyik-másik módszer rendelkezésére?

E kérdések megoldása igen fontos a sociológiára nézve; azonban egyelőre igen nagy nyereségére lesz e tudománynak, ha a deductio s inductio fölötti vitát befejezettnek tekinthetjük, és Comte nézeteivel megismerkedvén, az ismerettan ezen fontos kérdése a sociologia minden mivelője előtt egészen világos lesz. Ennek előmozdítása volt értekezésem célja.
